

УДК 343.13

В. М. Лушпієнко

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Важливість аналізу особливостей участі неповнолітніх осіб як свідків у кримінальному провадженні пов'язана із тим, що їх належне відображення на нормативному рівні і у правозастосовчій діяльності безпосередньо впливають на достовірність і повноту отриманих від цих осіб показань як джерела доказів, а отже на встановлення істини у справі.

Окремі аспекти участі неповнолітніх у кримінальному провадженні досліджувалися такими вченими, як В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, Ю.М. Грошевий, В.В. Король, М.М. Михеєнко, Н.В. Павлюк, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Д.О. Савицький, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.Ю. Шепітько, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та іншими.

В розумінні Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) [1] неповнолітньою особою є малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (пункт 12 частини 1 статті 3 КПК). Малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (пункт 11 частини 1 статті 3 КПК). Щодо термінології КПК слід відзначити, що міжнародні документи, що стосуються прав таких осіб, як правило, використовують термін «дитина» та не виокремлюють з їх переліку малолітніх осіб [2, с. 95-98]. Однак, вживання у КПК зазначених термінів вважаємо цілком виправданим з огляду на розмежування вікових особливостей осіб до досягнення ними вісімнадцяти років.

Згідно статті 12 Конвенції ООН про права дитини [3] дитина має право бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що стосується її безпосередньо, або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Вікові особливості неповнолітніх обумовлюють потребу передбачення додаткових інструментів їх правового захисту у кримінальному провадженні, в тому числі в частині отримання показань від неповнолітнього у процесуальному статусі свідка. Такі гарантії не є привілеями цих осіб і відповідно, не порушують принципу рівності перед законом і судом. Згідно частини 2 статті 10 КПК, яка розкриває зміст зазначеного принципу у кримінальному процесі України, у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Останні виступають інструментами заміщення, вирівнювання їх знижених, у порівнянні із іншими суб'єктами, правових можливостей [4, с. 109]. В такому випадку ідеться про досягнення фактичної рівності всіх суб'єктів кримінального процесу.

Ознакою, що свідчить про відмінність неповнолітніх серед суб'єктів кримінального процесу є вік, який обумовлює природні причини закріплення додаткових гарантій. При чому конкретний вік впливає на можливість неповнолітньої особи

реалізувати свої права, а тому справедливим є висновок про те, що особливості участі неповнолітнього у кримінальному провадженні повинні визначатися із урахуванням вікової періодизації, що відображає психологічні особливості дитини [5, с. 7]. У КПК України при визначенні гарантій неповнолітнього свідка враховуються такі вікові групи: до досягнення чотирнадцяти років; до досягнення шістнадцяти років; до досягнення вісімнадцяти років.

Загалом серед гарантій участі неповнолітнього як свідка у кримінальному провадженні слід виділити наступні:

1) порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні: повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику (частина 4 статті 135 КПК);

2) привід свідка не може бути застосований до неповнолітньої особи (частина 3 статті 140 КПК);

3) особливості проведення допиту під час досудового розслідування:

3.1) у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним (частина 9 статті 224 КПК);

3.2) проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, які наділяються обов'язком бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання (частина 1, 4 статті 226 КПК);

3.3) не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день (частина 2 статті 226 КПК);

3.4) особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання (частина 3 статті 226 КПК);

3.5) можливість проведення допиту під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) (частина 1 статті 232 КПК);

4) особливості проведення допиту у судовому провадженні:

4.1) допит малолітнього свідка у всіх випадках проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря, яким роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання (частина 1 статті 354 КПК);

4.2) за розсудом суду допит неповнолітнього свідка може проводитися в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря (частина 1 статті 354 КПК);

4.3) свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кри-

мінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги (частина 2 статті 354 КПК);

4.4) можливість проведення допиту під час судового провадження у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне судове провадження) (частина 1 статті 336 КПК, частина 4 статті 354 КПК).

Найбільш важлива, на наш погляд, група гарантій прав неповнолітніх пов'язана із порядком проведення допиту, який є інформаційно-психологічним процесом спілкування між особами, що приймають участь у ньому, направлений на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі [6, с. 172]. При встановленні цих гарантій законодавець повинен переслідувати дві цілі: по-перше, забезпечення прав і інтересів неповнолітніх; по-друге, забезпечення інтересів правосуддя, пов'язаних із отриманням достовірної і повної інформації для встановлення об'єктивної істини у справі. Втім, до отриманих в результаті допиту неповнолітнього показань слід ставитися критично. Такі особи можуть надати інформацію як з високим рівнем деталізації, так і вигадану. Зокрема, відмічають, що діти молодшого шкільного віку мають схильність до навіювання та фантазування [7, с. 207].

Реалізація другого завдання пов'язана із належним врахуванням суб'єктивних властивостей неповнолітньої особи, оскільки такі ознаки безпосередньо впливають на зміст (достовірність, повноту) показань, що надається такою особою. Як зазначалося, суб'єктивні властивості неповнолітнього обумовлюються саме віком і можуть мати вплив на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення цією особою обставин та фактів, що є предметом допиту.

Особливе значення у досягненні цілей допиту неповнолітніх свідків повинні відігравати законні представники, педагоги, психологи, лікарі, присутність яких на допиті під час досудового розслідування та судового провадження передбачена у частинах 1, 4 статті 226 КПК, частині 1 статті 354 КПК. Проте зазначеними статтями закріплено єдине право зазначених осіб – право заперечувати (протестувати) проти запитань та ставити запитання малолітній або неповнолітній особі. На наш погляд, повноцінна і ефективна участь цих осіб може бути забезпечена лише за умови чіткого визначення їх правового статусу – прав, обов'язків і відповідальності. Від належного виконання ними обов'язків залежить як моральний стан неповнолітньої особи, так і повнота і об'єктивність кримінального провадження. А отже вони повинні брати активну участь у процесуальних діях – висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії. Зокрема, у статті 479 КПК Молдови [8] серед інших передбачене таке право захисника, педагога або психолога, як можливість після закінчення допиту ознайомитися з протоколом або, в залежності від обставин, з письмовими свідченнями неповнолітнього і зробити в письмовій формі зауваження щодо повноти та правильності записів в протоколі. Таким положенням має сенс доповнити статті 226 та 354 КПК України.

Крім того, з огляду на те, що умовою успішності виконання допиту неповнолітнього у суді є заздалегідь отримана інформація про особу допитуваного [9, с. 140], до початку проведення допиту такі особи в залежності від функціональних обов'язків повинні надати відомості про психологічні особливості неповнолітнього, його

поведінку і звички, інші умови життя, які можуть вплинути на отримання правдивих і повних показань про обставини кримінальної справи, встановлення контакту із особою, що проводить допит. Зазначене пов'язане також із необхідністю більш широкого використання спеціальних знань педагогів. При чому як педагога слід залучати саме ту особу, яка безпосередньо навчає неповнолітнього, а отже обізнаний з особливостями його психіки і складу розуму [10, с. 112]. Крім того, сам слідчий або інша особа, яка проводить допит, повинен володіти основними спеціальними знаннями в частині психології неповнолітніх, відповідними розмовними навичками тощо.

Слід погодитися із тим, що допит неповнолітніх, що здійснюється в рамках судового процесу, має характерні особливості, які відрізняють його від допиту в ході досудового розслідування. Проте у нормах КПК процесуальні гарантії, які застосовуються при проведенні допиту на стадії досудового розслідування і судового провадження є майже ідентичні. Науковців для усунення негативного впливу на особу неповнолітнього і отримання достовірних показань пропонують такі заходи: заборона допуску в судові засідання як публіку осіб, які не є учасниками розгляду; зведення до мінімуму кількості судових дій, що вимагають участі неповнолітніх свідків і потерпілих; обмеження тривалості перебування неповнолітніх в залі суду та інші [11].

Крім наведених вище процесуальних гарантій отриманню достовірних показань, а також дотриманню прав неповнолітньої особи сприяють такі вимоги:

1) вимоги до місця і обстановки проведення допиту: для молодших вікових груп найбільш ефективним є умови, які близькі до повсякденного оточення дитини, а для старших – офіційна обстановка [12, с. 121];

2) вимоги до тактики проведення допиту: спрощена форма, мова, формулювання запитань у зрозумілій для віку дитини формі тощо;

3) вимоги до часу проведення: допит повинен бути проведений якомога швидше після сприйняття неповнолітньої особою фактів чи обставин, що цікавлять слідство.

Таким чином, законодавство правової держави повинно враховувати реальні відмінності між особами і різницю їх правових можливостей. Особливості фізичного, розумового і психічного розвитку неповнолітніх, неможливість повною мірою самостійно захищати свої права і законні інтереси тощо обумовлюють наявність в кримінальному процесуальному законодавстві низки гарантій, в тому числі при участі цих осіб у кримінальному провадженні як свідків.

Важливою гарантією захисту прав та законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні є участь захисника, законного представника, психолога, педагога та лікаря. З метою їх належної і ефективної участі необхідне вдосконалення правового статусу зазначених осіб, зокрема, щодо чіткого визначення прав і обов'язків та відповідальності за неналежне виконання останніх; більш широке використання спеціальних знань цих спеціалістів з метою забезпечення досягнення цілей допиту, які передбачають як забезпечення прав і інтересів неповнолітніх, так і забезпечення інтересів правосуддя, пов'язаних із отриманням достовірної і повної інформації для встановлення істини у справі. Так, слід доповнити статті 226 та 354 КПК України положенням про те, що до початку проведення допиту такі особи в залежності від функціональних обов'язків повинні надати певне коло ві-

домостей про неповнолітню особу, а також закріпити право цих спеціалістів після закінчення допиту ознайомитися з протоколом допиту і зробити в письмовій формі зауваження щодо повноти та правильності записів в протоколі.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 / С. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Х., 2012.
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990 р., – № 1, – стор. 205
4. Мамка Г.М. Рівність перед законом і судом – конституційна засада кримінального провадження, її сутність і зміст // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 9-2. Том 2. – С. 108-111
5. Стражевич Ю.Н. Правовой статус несовершеннолетнего потерпевшего в российском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2008
6. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – Х.: Одиссей, 2010. – 350 с.
7. Коваленко В. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник / в. Г. Коваленко. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
8. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 Nr. 122 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970>
9. Мищенко Е. В. Процессуальные и психологические особенности допроса несовершеннолетних обвиняемых / Е. В. Мищенко // Весник ОГУ № 3. – 2005. – С. 139–142.
10. Пилипенко І. Окремі проблеми застосування законодавства щодо участі неповнолітніх // Публічне право № 3 (11) (2013).
11. Єгупенко В. В. Участь педагога при провадженні кримінальних справ щодо неповнолітніх у суді / В. В. Єгупенко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 360–363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10evvnu.pdf>
12. Панов М. І., Шепитько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого: Наук.-практ. видання для слідчих та дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепитько, В. О. Коновалова. – К.: Вид. дім «ІнЮре», 2003. – 720 с.

Анотація

Лушпійенко В. М. Особливості участі неповнолітніх осіб як свідків у кримінальному провадженні України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню гарантій участі неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні у процесуальній ролі свідка, виділено їх систему за чинним КПК. Встановлено, що такі гарантії не є привілеями цих осіб і відповідно, не порушують принципу рівності перед законом і судом. Особлива увага автором приділена ролі законних представників, педагогів, психологів, лікарів при проведенні допиту неповнолітнього, на основі чого зроблені висновки про вдосконалення їх правового статусу.

Ключові слова: кримінальне провадження, принцип рівності, гарантії, неповнолітня особа, малолітня особа, дитина, допит.

Аннотация

Лушпийенко В. М. Особенности участия несовершеннолетних в качестве свидетелей в уголовном производстве Украины. – Статья.

Статья посвящена исследованию гарантий участия несовершеннолетних в уголовном производстве в процессуальной роли свидетеля, выделена их система по действующему УПК. Установлено, что такие гарантии не являются привилегиями этих лиц и соответственно, не нарушают принципа равенства перед законом и судом. Особое внимание автором уделено роли законных представителей, педагогов, психологов, врачей при проведении допроса несовершеннолетнего, на основе чего сделаны выводы о совершенствовании их правового статуса.

Ключевые слова: уголовное производство, принцип равенства, гарантии, несовершеннолетний, малолетний, ребенок, допрос.

Summary

Lushpiienko V. M. Features of participation of minors as witnesses in criminal proceedings of Ukraine. – Article.

The article deals with the investigation of guarantees for the participation of minors in criminal proceedings as a witness, their system is written out according to the current Criminal Procedure Code of Ukraine. It is established that such guarantees are not the privileges of these persons and, accordingly, do not violate the principle of equality before the law and the court. The author pays special attention to the role of legal representatives, teachers, psychologists, and doctors during the interrogation of a minor, on the basis of which conclusions on improving their legal status are drawn.

Key words: criminal procedure, principle of equality, guarantees, minor, juvenile person, child, interrogation.